

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

İlker ALP*

ÖZ

XIV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren Sancak, Balkan Savaşları'nda Sırbistan ve Karadağ tarafından işgal edilmiş ve 1913'te imzalanan Belgrad Antlaşması ile bu iki devlet arasında paylaşılmıştır. Sancak, I. Dünya Savaşı sonrasında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın ve onun devamı olan Yugoslavya'nın idaresinde yer almış, II. Dünya Savaşı sırasında ise Alman ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Sancak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Tito döneminde yeniden Sırbistan ile Karadağ arasında 1913 sınırlarına göre taksim edilmiştir. Yugoslavya yönetimi, Soğuk Savaş'ın bitimine kadar olan dönemde Sancak'ta Türkleri ve Boşnakları göçe zorlamaya yönelik politikalar takip etmiştir. Ancak Sırplarla Karadağlılar, Soğuk Savaş sonrasında da aynı politikalara devam etmişlerdir. Bu sebeple Sancaklı Boşnaklar, Yugoslavya'da 1990 yılında çok partili hayata geçilmesinden sonra haklarının tanınmasını sağlamak, özerklik elde etmek veya Bosna-Hersek ile birleşmek gibi hedeflere ulaşabilmek gayesiyle, kendi siyasî partilerini ve teşkilâtlarını kurmaya başlamışlardır. Yugoslavya'da 1991'de iç savaşın çıkması üzerine Hırvatistan, Slovenya ve Makedonya bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Bu süreçte Sırbistan'la Karadağ, 1992'de Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Sancak da bu yeni devletin bünyesinde kalmıştır. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin anayasasına göre dinî azınlık olarak kabul edilen Sancaklı Müslümanlar, iç savaş döneminde, özellikle Bosna ve Kosova savaşları süresince, baskı ve zulümlere uğramışlardır. 2003 yılında Sırbistan-Karadağ Devleti'nin kurulmasından sonra, Avrupa Birliği (AB)'ne üye olmak için yürütülen reformlar çerçevesinde, Müslümanların lehinde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Fakat 2006 yılında yapılan referandumla Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılması sonucunda, Sancak bu iki devlet arasında yeniden paylaşılmıştır. Sancak'ın bölünmesi, Balkanlar'daki Boşnaklarla diğer Müslümanların birleşmesine yönelik sürdürülen mücadelenin aleyhinde bir gelişme olmuştur. Bu çalışmada, Soğuk Savaş sonrası

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Edirne, E-mektup: ilkeralp@trakya.edu.tr.

İLKER ALP

dönemde Sancak'ın durumu ve Sancak Müslümanlarının özerklik, bağımsızlık veya Bosna-Hersek ile birleşmek için verdikleri mücadeleler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sancak, Boşnak, Sırbistan, Karadağ, Yugoslavya.

AN EVALUATION ON THE DEVELOPMENTS IN SANDZAK AFTER THE COLD WAR

ABSTRACT

Falling under the rule of the Ottoman Empire in the 19th century, Sandzak was occupied by Serbia and Montenegro in the Balkan Wars and shared by these two states with the Belgrade Agreement signed in 1913. Sandzak stayed under the rule of Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom and its successor Yugoslavia in the First World War and was occupied by German and Italian forces during the Second World War. After the Second World War, Sandzak was split up between Serbia and Montenegro according to 1913 borders. Yugoslavian administration followed policies forcing the Turks and the Bosnians in Sandzak to migrate until the end of the Cold War. However, the Serbians and the Montenegrins continued the same politics after the Cold War. Therefore, the Bosnians of Sandzak began to establish their own political parties and organizations in order to ensure grant of their rights, gain autonomy or unify with Bosnia-Herzegovina after transition to multiparty system. Following the civil war in 1991 in Yugoslavia, Croatia, Slovenia and Macedonia declared their independence. In this process, Serbia and Montenegro established the Yugoslavia Federal Republic in 1991. Sandzak remained in the administration of the new state. Sandzak Muslims, who are regarded as the religious minority according to the constitution of the Federal Republic of Yugoslavia, suffered repression and persecution during the civil war, especially during the Bosnian and Kosovo wars. After the establishment of the Serbia-Montenegro State in 2003, some reforms were made in favor of Muslims within the framework of reforms carried out to become a member of the European Union (EU). But as a result of the referendum held in 2006, Montenegro departed from Serbia and Sandzak was re-shared between these two states. The division of Sandzak was a process against the ongoing struggle for the unification of the Bosnians and other Muslims in the Balkans. In this study, the situation of Sandzak in the post-Cold War era and the challenges for the autonomy, independence and Bosnia-Herzegovina unification of the Sandzak Muslims were discussed.

Keywords: Sandzak, Bosniak, Serbia, Montenegro, Yugoslavia.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Giriş

Sancak bölgesi Balkanlar'da coğrafi konumu nedeniyle küresel ve bölgesel aktörler açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Tarihî süreç içerisinde Balkanlar'da yaşanan gelişmelerle bölge üzerindeki güç ve çıkar ilişkileri dikkate alındığında, Sancak'ın ifade ettiği anlam daha belirgin hâle gelmektedir. Öyle ki; Sancak üzerinde hâkimiyet sağlamaya yönelik mücadeleler, bölgenin demografik dengelerinin değiştirilmeye çalışılması ve Türklerle diğer Müslümanların göçe zorlanması gibi girişimler, Balkan Yarımadası'ndaki büyük denklemin yansıması niteliğindedir.

Çalışmada, Soğuk Savaş sonrası dönemde Sancak'ta yaşanan gelişmeler, Sancak'taki Müslüman toplumun özerklik, bağımsızlık veya Bosna-Hersek ile birleşmeye yönelik mücadelesi değerlendirilmiştir. Metodolojik olarak süreç analizi benimsenirken, kaynaklar bakımından konuyla ilgili Türkçe ve İngilizce eserlerin yanı sıra Boşnakça literatürden önemli ölçüde faydalanılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın analitik yapısı dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci ve ikinci kısımlarda Sancak'ın coğrafi konumuyla bölgedeki demografik veriler ele alınmıştır. Üçüncü kısımda tarihî süreç içerisinde Sancak'ın durumu incelenirken, çalışmanın ana konusunu oluşturan son kısımda ise, 1990 sonrasında Balkanlar'da Yugoslavya merkezli olarak meydana gelen parçalanma süreci bağlamında Sancak'ta yaşanan gelişmeler analiz edilmiştir.

1. Sancak'ın Konumu

Balkan Yarımadası'nın merkezinde bulunan ve iki Slav devleti olan Sırbistan ile Karadağ arasında paylaşılan Sancak, kuzeybatıda Bosna-Hersek ve Bosna Sırp bölgesi (Republika Srpska), güneydoğuda Kosova ve güneyde Arnavutluk'la sınırlıdır. Bu bölge bugün Sırbistan'daki; Novi Pazar (Yeni Pazar), Sjenica (Senice), Tutin, Priboj, Prijepolje (Semipazar), Nova Varoš ile Karadağ'daki Bijelo Polje (Akova), Rožaje, Plav, Pljevlja (Taşlıca) ve Berane belediyelerinin alanlarını içine almaktadır.¹ Bulunduğu coğrafi

¹ Vujadin Rudić, Milomir Stepic, "Ethnic Changes in the Raska Region", *The Serbian Questions in The Balkans*, Belgrade 1995, s. 1. <https://www.rastko.rs/istorija/srbi-balkan/rudic-stepic-raska.html>, (Erişim: 23.05.2017); Petar Vlahović, "Ethnic Processes in the Raska Region and the Ethnic Identity of the Muslims", *The Serbian Questions in the Balkans*, University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade 1995, s. 1; *Helsinki Committee for Human Rights in Serbia: Human Rights, Democracy and Violence, Annual Report: Serbia 2009*, Beograd 2009, s. 363-364. www.helsinki.org.rs/reports.html, (Erişim: 19.05.2017).

konumu itibarıyla Sancak; Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Bosna Sırp Cumhuriyeti, Kosova-Metohiya ve Arnavutluk'u birbirine bağlayan önemli bir zincirin halkası niteliği taşımaktadır. Bu sebeple Boşnaklar, Sırlar, Karadağlılar, Arnavutlar, Türkler ve burada yaşayan diğer milletler açısından demografik, jeopolitik, jeostratejik, ulaşım, askerî ve iç güvenlik bakımından çok büyük bir öneme sahiptir.² Kapsadığı alanın genişliğine dair farklı görüşler öne sürülen bu bölge **Sancak**, **Yeni Pazar Sancağı** ve **Raşka** isimleriyle anılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde asıl adı **Yeni Pazar Sancağı** şeklindedir. (Bölgenin eğitim-öğretim, sosyo-kültürel ve tarımsal merkezi ise her zaman Yeni Pazar şehri olmuştur).³ Sancak isminin, milletlerarası alanda kabul edilerek siyasî ve coğrafi terim olarak kullanılması ise, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avusturya-Macaristan ile Türkiye'nin** bölge üzerindeki müzakereleri sırasında başlamıştır.⁴ Osmanlı döneminde Sancak, Bosna Paşalığı'nın bünyesindeki yedi sancaktan biri olmuş ve daha geniş sınırları kapsamıştır. Öyle ki bugünkü Sancak'ın yanı sıra Kosova Cumhuriyeti'ndeki Kosovska Mitrovica ve Bosna-Hersek'teki Rudo bölgelerini de içine almıştır. Dolayısıyla bugüne göre hemen hemen 3 kat daha geniş bir alana sahip olan Sancak'ın yüzölçümü 24.000 km²'ye ulaşmıştır.⁵ Sırların, "*Ortaçağ Sırp Devleti'nin çekirdeği ve tarihî etnik Sırp bölgesi Raşka*"⁶ olarak isimlendirdikleri Sancak'ın, bugünkü daraltılmış sınırları 8.687 km²'lik bir alanı kapsamaktadır.⁷ Bölge halkının çoğunluğunu

² Ljubomir Gigović, "Geopolitički i geostratejski značaj Raške Oblasti", *Sistem Odbrane - Vojno Delo*, C. 62, No: 1, Ministarstvo Odbrane Republike Srbije, Belgrad, Bahar 2010, s. 111-112.

³ Petar Z. Petrović, *Raşka antropogeografska proučavanja*, Etnografski Institut, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Belgrad 1984, s. 11.

**Avrupa ve Balkan kaynaklarında Osmanlı Devleti yerine, genelde Türkiye ismine yer verilmesi sebebiyle, bu makalede zaman zaman Osmanlı Devleti ile Türkiye isimleri eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

⁴ Vlahović, *a.g.m.*, s. 1.

⁵ Murat Yılmaz, "Sancak Meselesi", *Balkanlar El Kitabı*, C. II, Ankara 2007, s. 151; Murat Yılmaz, "Sancak Parçalanıyor mu?", balkanpazar.org/sancak_sorunu, (Erişim: 15.05.2017); Murat Yılmaz, "Karadağ'ın Bağımsızlığı Sancak'ı Parçaladı!", *Yarın Dergisi*, Haziran 2006, http://www.haber10.com/yazar/murat_yilmaz/mbluekaradagin_bagimsizligi_sancaki_parcala_dimblue-18512, (Erişim: 15.05.2017).

⁶ Ljubomir Gigović, "Etnički Sastav Stanovništva Raške Oblasti", *Časopis Arhiv*, Y. VIII, S. 1, Arhiv Jugoslavije, Belgrad 2011, s. 113-114.

⁷ Oya Akgönenç-Mughisuddin, "Bosna-Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya", *Silâhli Kuvvetler Dergisi*, Y. 112, S. 336, 15 Nisan 1993, s. 66. Ancak bazı eserlerde Sancak'ın yüzölçümü 7.350 km² verilerek 4.900 km²'lik alanı Sırbistan'ın, 2.450 km²'lik bölümü Karadağ'ın işgalinde olduğu belirtilmektedir. Bkz. "Sancak Bölgesi Özerklik Mücadelesi Veriyor", *Yeni Batı Trakya Dergisi*, Y. 9, S. 103, İstanbul Ekim 1991, s. 36. Genelde Sırp

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

teşkil eden Boşnak, Türk ve diğer Müslümanların istekleri dışında ve direnişlerine rağmen, 1912'de işgal edilerek ikiye bölünmüş olan Sancak'ın, 6 belediyesi Sırbistan'ın, 5 belediyesi Karadağ'ın bünyesinde kalmıştır.⁸

2. Sancak'ta Boşnak Nüfusu

24.000 km²'lik Sancak'ın toplam nüfusu hakkında kesin bir bilginin bulunmamasına rağmen, 1990'larda 800 bin Müslüman'ın yaşadığı, bunun da bölge nüfusunun %70'ini veya bazı kaynaklara göre %80'ini oluşturduğu tahmin edilmektedir.⁹ Ancak büyük spekülasyonların yapıldığı 1991 yılı sayımının şüpheli olan resmî sonuçlarına dayanarak Sırp ve Karadağ yetkilileri, coğrafi sınırları daraltılmış olan 8.687 km²'lik Sancak'ın toplam nüfusunun 419.994 olduğunu, bunlardan 257.849'unun Sırbistan'ın ve 162.000'inin Karadağ'ın bünyesinde yaşadığını öne sürmüşlerdir. Ayrıca Sancak'ın her iki kısmında toplam 228.448 Boşnak'ın bulunduğunu, bunların bölge nüfusunun %54'ünü teşkil ettiğini, geriye kalanlardan %46'sını Sırp, Karadağlılar vd. milletlerin meydana getirdiğini iddia etmişlerdir.¹⁰ Buna karşılık Boşnak bilim adamları bu iddiaları yalanlayarak Sancak'taki toplam nüfusun üçte ikisini Boşnakların teşkil ettiğini savunmuşlardır.¹¹

2002 yılında Sırbistan ve 2003'te Karadağ'da yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, Sırbistan dâhilindeki Sancak'ta 235.567 ve Karadağ'ın bünyesindeki Sancak'ta 184.692 kişi olmak üzere, Sancak'ın toplam nüfusunun 420.259 olduğu belirtilmiştir. Yine güvenli olmayan nüfus sayım sonuçlarına dayanılarak Sancak'ın her iki kısmındaki Müslümanlarla Boşnakların sayısının 220.065 olduğu ve toplam nüfusun %52.36'sını teşkil

kaynakları Sancak Bölgesi'nin alanını bilinçli olarak daha küçük olarak göstermektedirler. Örneğin: 7.929 km² (Gigović, "Geopolitički, geostratejijski...", s. 114), 8.201 km² (Rudić, Stepčić, *a.g.m.*, s. 1), 7.000 km² (Vlahović, *a.g.m.*, s. 1) gibi rakamlar verilmektedir.

⁸ Emir Türkoğlu, "Geçmişten Günümüze Sancak Sorunu ve Sırp-Karadağ Anlaşmazlığının Boşnaklara Yansıması", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Ankara Ekim 2001, s. 65.

⁹ "Sancak Bölgesi Özerklik Mücadelesi Veriyor", *a.g.m.*, s. 36; Akgönenç-Mughissuddin, "Bosna-Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya", s. 66.

¹⁰ "Broj Bošnjaka u Sandžaku" (Boşnakların Sancak'taki Sayısı), <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:412057-u-srbiji-živi-145000-bošnjaka>, (Erişim: 02.05.2017); "U oba dijela Sandžaka ukupno živi 228.448 Bošnjaka i oni čine 54% ukupne sandžačke populacije" <http://www.camo.ch/sandzak.htm>, (Erişim: 02.05.2017), "Novi Pazar, Tutin, Sjenica", [sandzaknews:http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=43959](http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=43959), (Erişim: 04.05.2017); "Sjeverni Sandžak na popisu 2011: Demografska analiza", <http://sandzakpress.net/sjeverni-sandzak-na-popisu-2011-demografska-analiza>, (Erişim: 02.05.2017).

¹¹ "Sjeverni Sandžak na popisu 2011", *a.g.s.*

ettiği açıklanmıştır.¹² Sırpların açıkladığı verilere dayanılarak “Helsinki Komitesi’nin 2009 Sırbistan İnsan Halkları Demokrasi ve Şiddet Raporu”nda, Sırbistan’ın dâhilinde bulunan Sancak’ın 6 belediyesinde toplam 235.567 kişinin yaşadığı, bunlardan 132.350’si Boşnak, 89.396’sı Sırp ve 5.000’i diğer milletlerden ibaret olduğu belirtilmiştir. Sırbistan Cumhuriyeti’nin tamamında ise 136.087 Boşnak ile 19.503 Müslümanın bulunduğu, Müslümanların toplam sayısının 155.590 ve ülkenin genel nüfusu içindeki oranlarının %2 olduğu kaydedilmiştir.¹³ Belgrad Savaş Akademisi’nde ise Sırbistan’ın politikalarını desteklemek üzere yapılan ve Yugoslavya Arşivi tarafından yayınlanan araştırmalarda, 2003 yıllarına ait sayımlara göre Sancak bölgesinde 379.418 kişinin yaşadığı, bunlardan 171.660 kişinin veya %45.2’sinin Boşnak, 148.406’sının veya %39.1’inin Sırp, 26.958’inin veya %7.1’inin Karadağlı, 22.882’sinin veya %6’sının Müslüman olduğu öne sürülmüştür.¹⁴ Yapılan resmî açıklamalarda verilen şüpheli veriler doğru olarak kabul edilse dahi, Boşnak ve Müslüman olarak kaydedilen Boşnakların toplam sayısının 194.542’ye veya oran olarak %51,2’ye çıktığı sonucuna varılmaktadır. Hâlbuki Belgrad Üniversitesi’ndeki konunun uzmanları tarafından nüfus artışları nazarı dikkate alınarak 1995’te yapılan hesaplama göre, 2000 yılında Sancak’taki Müslümanların nüfus oranının %60’a yükseleceği tahmin edilmiştir.¹⁵ Bununla birlikte resmî açıklamalarda %50 civarında bir oran gösterilmiştir.

2011 yılında Sırbistan’da yapılan sayımın resmî sonuçlarına dayanılarak Sırbistan’daki Sancak’ın 6 belediyesindeki toplam nüfusun 220.423 kişi olduğu açıklanmıştır. Bunlardan 77.656’sının Sırp, 142.363’nün (veya 145.278’nin) Boşnak ve 20.000’in Müslüman olduğu, 101.410 nüfuslu olan Yeni Pazar’da ise 77.443 Boşnak’ın yaşadığı bildirilmiştir.¹⁶ 2011 sayımına göre Karadağ’ın toplam nüfusu 622.388, Boşnakların sayısı ise

¹² Ayşe Yazar, *Osmanlıdan Günümüze Sancak Bölgesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Fahrettin Tızlak, Isparta 2010, s. 90.

¹³ *Helsinki Committee for Human Rights in Serbia: Human Rights, Democracy and Violence, Annual Report: Serbia 2009*, Beograd 2009, s. 363. www.helsinki.org.rs/reports.html, (Erişim: 19.05.2017).

¹⁴ Gigović, “Etnički sastav ...”, s. 120; Gigović, “Geopolitički i geostrategijski ...”, s. 129.

¹⁵ Rudić, Stepic, *a.g.m.*, s. 9.

¹⁶ “Popis stanovništva domačinstva i stanova 2011. u Republici Srbiji”, *Republički zavod za statistiku*, 30 Eylül 2011, s. 51, 64, <http://pod2.stat.gov.rs/objavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>, (Erişim: 02.05.2017); <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:412057>, (Erişim: 02.05.2017); “Broj Bošnjaka u Sandžaku”, *a.g.s.*

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

75.365 olarak gösterilmiştir.¹⁷ Karadağ'daki toplam nüfusun %72.07'sinin Ortodoks, %15.59'unun Müslüman ve %3.44'ünün Katolik olduğu belirtilmiştir.¹⁸ Görüldüğü gibi Sırbistan'la Karadağ, Sancak'ın 11 belediyesinde toplam 220.643 (240.643) Boşnak'ın yaşadığını açıklamışlardır.

Ancak Sırbistan'la Karadağ, Boşnaklarla Müslümanların sayısını düşük göstermek için, sayım ve istatistik hilelerine başvurmuşlardır. Örneğin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Müslümanlar; *Sırp, Karadağlı, Türk, Kararsız Müslümanlar, Kararsız Yugoslavlar, Müslüman milleti, Yugoslavlar* olarak kaydedilmişlerdir.¹⁹ 2002/3 ve 2011'de ise yapılan son sayımlarda Sırbistan'daki Boşnakları, kendilerini “Boşnak”, “Goralı”, “Müslüman”, “müslüman” kelimelerinden biriyle tanımlamaya zorlamışlardır.²⁰ Karadağ'daki istatistiklerde de: “Bosnalılar”, “Boşnaklar”, “Boşnaklar-Müslümanlar”, “Karadağlı-Müslümanlar”, “Müslümanlar”, “Müslüman-Bosnalılar”, “Müslümanlar-Karadağlılar”, “Goralılar” ve “Türkler” gibi farklı millet adlarından birini işaret etmelerini istemişlerdir.²¹ Böylece, 20'ye yakın farklı millet adıyla kendilerini kaydetmek zorunda kalan Boşnakların sayısı da olduğundan çok daha az gösterilmiştir.

Bošnjačko nacionalno vijeće-BNV (Boşnak Millî Konseyi), 2002 sayımında olduğu gibi 2011 sayımında da istatistikî hilelerin yapılacağı ve Boşnakların sayısının olduğundan çok daha düşük gösterileceği gerekçesiyle halkın 2011 sayımını boykot etmesine dair çağrıda bulunmuştur. Boşnakların çoğu bu çağrıya uyarak 2011 sayımını boykot etmiştir. Dolayısıyla Sancak'taki nüfusun sadece %26,4'ünün kaydı yapılabilmektedir. Bu sebeplerden dolayı, Sancak'ta toplam 220.643 Boşnak soylunun yaşadığı yönündeki resmî açıklama gerçeği yansıtmamaktadır. Ayrıca “başarılı olan boykot” nedeniyle Boşnakların gerçek sayısı ile oranlarının tespiti de adeta imkânsız hâle gelmiştir.²² Bununla birlikte **Bošnjačka Akademija Nauka i Umjetnost -BANU (Boşnak Bilim ve Sanat Akademisi)** Başkanı Dr. Cerić,

¹⁷ Table CG5. Population by ethnicity and religion, Population Census in Montenegro 2011, <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322>, (Erişim: 2 Mayıs 2017).

¹⁸ “Bošnjaci u Srbiji”, <http://bosnjaci.wordpress.com/2013/08/21/popis-bosnjaka-u-zemljama-bivse-jugoslavije-statisticka-operacija-ili-statisticka-manipulacija>, (Erişim: 02.05.2017).

¹⁹ Rudić, Stepic, a.g.m., s. 2.

²⁰ “Bošnjaci u Srbiji”, a.g.s.

²¹ Table CG5. Population by ethnicity and religion...

²² “Novi Pazar, Tutin, Sjenica”, sandzaknews:<http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=43959>, (Erişim: 04.05.2017); <http://www.camo.ch/sandzak.htm>, (Erişim: 02.05.2017); “Sjeverni Sandzak...”, a.g.s.

yaptıkları bilimsel incelemeler sonucunda, Sancak'ın iki kısmında minimum 350.000 ile 400.000 civarında Boşnak'ın yaşadığını tespit etdiklerini öne sürmüştür. Türkiye'deki bazı araştırmacılar ise 8.687 km²'lik Sancak'ın, 2000'li yıllarda 530 bin nüfuslu olduğunu, bu nüfusun %67'sini Müslüman Boşnakların, geriye kalan %33'ünü Hristiyan Sırplarla Karadağlıların ve Müslüman Arnavutlarla diğer unsurların teşkil ettiğini öne sürmüştür.²³

Sancak Bölgesi'ndeki Müslüman Boşnak nüfusunun doğurganlık ve artış oranları Sırplarla Karadağlılara oranla çok daha fazladır. Sırbistan Harp Akademisi öğretim üyesi Prof. Dr. Ljubomir Gigović'e göre: "*Bütün sayımların arasındaki süreçlerde Ortodoks Hristiyan olan Sırplarla Karadağlıların sayıları ve genel nüfus içindeki oranları devamlı azalmıştır. Buna karşılık İslâmiyete mensup olan Arnavutlar, Türkler, Müslümanlar ve Boşnakların sayısıyla oranları sürekli artmıştır.*" Öyle ki, 2002/3 yılları sayımlarında, 1961 yılı sayımına göre Ortodoks Hristiyan din grubu % 20.2 oranında azalmıştır. Aynı zamanda Müslüman din grubuna mensup olanlar % 19.7 oranında artmıştır.²⁴ Müslümanlar ile Ortodokslar arasında en büyük nüfus artış farklılıkları, etnik ve dinî çatışmaların kesilmesi, devlet eliyle sürdürülen baskıların azalması ve Türkiye'ye göçlerin durmasından sonra, yani 1961-1971 ve 1971-1981 yılları arasında görülmüştür. Nitekim Sırp araştırmacılar da nüfus artışında en büyük farklılığın 1961'den 1971'e kadar olan süreçte dikkatleri çektiğini belirtmişlerdir. Zaten, yıllık kriterlere göre, Müslümanlar ‰ 30.5 artış gösterirken, Sırplarla Karadağlıların artış nispeti ‰ 7.7'ye gerilemiştir.²⁵ Türkiye'ye göçlerin büyük ölçüde durmasından ve önceden memleketlerini terk edenlerin geri dönmelerinden sonra, Ortodokslara göre çok daha yüksek doğurganlığa sahip olan Müslümanlarda, 1961'den 1971'e kadar % 49.82, 1971 ile 1981 yılları arasında % 19.79 ve 1981'den 1991 yılına kadar % 11.82 nispetinde artış kaydedilmiştir.²⁶ Müslüman nüfusun toplam artışı ele alındığında 1961-1991 yılları arasında, Karadağ'ın bünyesindeki Sancak'ta % 112.60 ve Sırbistan'ın idaresindeki Sancak'ta % 96.28 oranında olduğu görülmektedir.²⁷ Yine Sırp bilim adamlarına göre: "*Müslümanların artış dinamiği ile Ortodoksların azalması oranlarındaki fark son 20 yıl içinde nispeten kapanmıştır. Öyle ki 1991-*

²³ Yılmaz, "Sancak Meselesi...", s. 151; Murat Yılmaz, "Karadağ'ın Bağımsızlığı Sancak'ı Parçaladı!", *Yarın Dergisi*, Haziran 2006, http://www.haber10.com/yazar/murat_yilmaz/mbluekaradagin_bagimsizligi_sancaki_parcaladimblue_18512, (Erişim: 15.05.2017).

²⁴ Gigović, "Geopolitički i geostrategijski ...", s. 128.

²⁵ Aynı yerde. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Rudić, Stepic, *a.g.m.*, s. 2-8.

²⁶ Aynı yerde.

²⁷ Aynı yerde.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

2002/3 sayımları arasındaki zaman zarfında yıllık ortalamaya göre, Ortodokslar ‰ -0.5, Müslümanlar ‰ -5.4 artış göstermişlerdir. Raška (Sancak) bölgesinin yıllık ortalama nüfus artışı ise ‰ 2.8 olmuştur". "Sonuçta Müslümanların (Boşnak, Arnavut ve Türklerin) "bütün sayım neticelerinde pozitif artış değerleri kaydedilirken" bunlardan farklı olarak Ortodoks Hristiyanlar (Sırlarla Karadağlılar)'daki "negatif veriler dikkatleri çekmektedir."²⁸ Bu durum da Sırbistan'la Karadağ, devlet terörü estirmezlerse, güvenlik birimleriyle çeteciler katliâm ve soykırım yapmazlarsa, Sancak Bölgesi'ndeki başta Boşnaklar olmak üzere, Müslüman nüfusun sayısı ile oranının Ortodoks Sırlarla Karadağlılara göre her geçen gün daha fazla artacağını göstermektedir. Nitekim Müslümanların Ortodokslara göre çok daha yüksek oranlarda artış göstermesinden dolayı, Sırp bilim adamları endişelerini şu şekilde dile getirmişlerdir: "Karadağlılarla Sırların nüfusu devamlı azalmakta, buna karşılık Müslüman nüfus devamlı çok yüksek oranlarla artmaktadır. Aynı etnik dili konuşan bu bölgelerdeki bütün belediyeler yakında tamamen Müslüman olacaklardır."²⁹

3. 1878'den 1990'a Kadar Sancak

Sancak XIV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresine girmiştir. Osmanlı döneminde Bosna Eyaleti'ne bağlı olan Sancak Bölgesi, **Yeni Pazar** ve **Taşlıca** (bugünkü Pljevlja) olmak üzere iki kısımdan (sancaktan) teşkil edilmiştir.³⁰ 93 Harbi'nden sonra 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Kongresi kararları ile Sancak Osmanlı Devleti'nin bünyesinde kalmıştır. Fakat Avusturya-Macaristan burada asker bulundurma yetkisine sahip olmuştur. Aynı kongrede Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız birer devlet olarak tanınmışlardır.³¹ Ama Sancak, farklı demografik özelliğinden yani nüfusunun hemen hemen tamamını Türklerle Boşnakların teşkil etmesinden dolayı bu devletlerden ayrı tutulmuştur.

²⁸ Gigović, "Geopolitički i geostrategijski ...", s. 128-129.

²⁹ Rudić, Stepic, a.g.m., s. 8.

³⁰ "Sancak Bölgesi Özerklik ...", a.g.m., s. 36; İlker Alp, "Balkanlar ve Yugoslavya Olayları", *Silâhli Kuvvetler Dergisi*, S. 332, Ankara Nisan 1992, s. 22.

³¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara 1953, s. 387-390, 403. Avusturya-Macaristan'ın bölge üzerindeki hedef ve uygulamalarına dair bkz. Nurten Çetin, "I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda Avusturya Macaristan İle Sırbistan İhtilafı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 19, S. 1, Haziran 2017, s. 380-386.

5 Ekim 1908’de Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek’i ilhak ettiğini, Yeni Pazar Sancağı’nı ise Osmanlı Devleti’ne bıraktığını açıklamıştır.³² 26 Şubat 1909 tarihinde Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında yapılan anlaşmayla Sancak yeniden Türk idaresine geçmiştir.³³ Bununla birlikte bölge üzerinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ’ın yayılmacı emelleri devam etmiştir. Sırbistan, Sancak’ı “Raška” olarak isimlendirmiş ve Ortaçağ’daki Sırp Krallığı’nın çekirdeği olduğunu iddia etmiştir. Nitekim Sırbistan’la Karadağ, aralarında bulunan Sancak’ı işgal ederek birleşmeyi plânlamışlardır. Bu plân doğrultusunda hem diplomatik, hem de askerî açıdan çaba harcamışlardır. Aynı zamanda Sırbistan, Karadağ’ın yardımıyla Adriyatik Denizi’nin kıyılarına hâkim olmayı, Kosova’yı da alarak Arnavutluk ve Makedonya’ya inmeyi hedeflemiştir. Bu sebeple Sırplarla Karadağlılar, Sancak’ın kendileri için hayati önem taşıdığını öne sürerek, Batılılar nezdinde diplomatik faaliyetlerde bulunmuşlar ve askerî hazırlıklarını da belirledikleri hedeflerine göre düzenlemişlerdir.³⁴

Avusturya-Macaristan’ın da ana hedeflerinden biri Balkanlar’a hâkim olmak ve Ege Denizi’ne açılmaktı. Bu sebeple Avusturya-Macaristan’ın, Bosna’dan ilerleyerek Kosova’yı alabilmesi ve oradan Vardar Makedonyası üzerinden Selânik’e ve Ege Denizi’ne inebilmesi için Sancak’ı ele geçirmesi gerekirdi. Avusturya diplomatları: “*Karadeniz için Boğazlar ne ise, Sancak da Bosna için aynı anlamı taşımaktadır.*” sözleriyle güneye açılabilmesi için Sancak’ın kendileri için çok büyük stratejik öneme haiz olduğunu vurgulamışlardır.³⁵

XIX. ve XX. yüzyıllarda ise Türkiye açısından Sancak, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ’ın saldırıları karşısında, Balkanlar’da tutunabilmesini sağlayacak en önemli bir savunma bölgesini teşkil etmiştir. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Türk, Boşnak vd. Müslümanların teşkil etmesi ve bunların Osmanlı Devleti’ne sadakatle bağlı olmaları sebebiyle

³² Fahir H. Armaoğlu, *Siyasî Tarih 1789-1960*, Ankara 1975, s. 314; İlhakın yarattığı tepki için bkz. Çetin, *a.g.m.*, s. 377.

³³ *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri, (1516-1919)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992, s. 286-291.

³⁴ Gigović, “Geopolitički i geostratejijski...” s. 119; Karadağ’ın bağımsızlık mücadelesini yürüttüğü süreçte, bölge üzerindeki yayılmacı hedefleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Vahit Cemil Urhan, “Ayestafanos ve Berlin Sürecinde Karadağ’ın Bağımsızlığını Kazanması”, *Avrasya Etüdleri Balkanlar Özel Sayısı*, 50/2016-2, s. 237-258.

³⁵ Gigović, “Geopolitički i geostratejijski...”, s. 119-120.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

Sancak adeta bir kaleyi andırmıştır. Sancak'ın elden çıkması hâlinde, Türkiye Orta Balkanlar'daki hâkimiyetini kaybedecekti. Ardından Kosova, Arnavutluk ve Makedonya da işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalacaklardı. Ayrıca büyük çoğunluğunu Türk ve diğer Müslümanların oluşturduğu Sancak Bölgesi'nin halkı da esarete düşecekti. Bu sebeple Türkiye, bölgeyi elinde tutabilmek için, kararlı bir şekilde mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Fakat 1912'de Balkan Savaşları'nın başlamasıyla birlikte, nüfusunun % 90'ından fazlası Türk ve Boşnak olan Sancak bölgesi, Sırplarla Karadağlılar tarafından işgal edilmiştir. 1913'te ise yapılan Belgrad Andlaşması'yla Sırbistan **Yeni Pazar**'ı, Karadağ da **Taşlıca**'yı alarak Sancak'ı kendi aralarında paylaşmışlardır.³⁶

İşgalle birlikte, Sancak'taki Müslümanları göçe zorlamak maksadıyla devlet eliyle siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel baskıların yapılmasına başlanmıştır. Boşnaklar ve Türklerin evleriyle, dükkânları yağmalanarak yakılmış, gayrimenkullerine el konmuştur.³⁷ 1918'de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (sonradan Yugoslavya Krallığı) döneminde de aynı uygulamalara devam edilmiştir. Sırplarla Karadağlıların yaptıkları baskılardan dolayı çok sayıda Müslüman Boşnak ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Örneğin, 1914'ün baharında, Sancak'ın Yeni Pazar kısmından 40.000 ve Taşlıca bölümünden 16.500 Sancaklı göç etmek üzere Karadağ'ın Bar limanına gitmişlerdir.³⁸

I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra oluşturulan “yeni devletler birliği Yugoslavya”nın içinde Sancak, en fakir ve geri bırakılan bölge hâline gelmiştir.³⁹ Buna rağmen, Yugoslavya Krallığı'nın toprak reformlarıyla çıkardığı kanunlar, özellikle 1931'de kabul edilen “Zakon o agrarnoj reformi” (Toprak Reformuna Dair Kanun) ile genelde ziraat ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Boşnakların iktisadî durumuyla içtimaî yapısına ağır bir darbe vurulmuştur. Böylece tamamen fakirleştirilen Sancaklı Müslümanların,

³⁶ Hakija Avdić, *Položaj Muslimana u Sandžaku*, Sarajevo 1991, s. 6; Safet Bandžović, *Iseljavanje Muslimana Iz Sandžaka*, Sarajevo 1991, s. 14. Ayrıca bkz: Mustafa Selver, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 124-131.

³⁷ Sancak'ta yapılan baskıları ve Müslüman Boşnakların hayatta kalmak için verdikleri mücadele hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hajrudin Čengić, *Borba za Opstanak Bošnjaka u Sandžaku 1919-1929.g: Istina o Jusufu Mehonjiću i Huseinu Boškoviću*, (Sancakta Müslümanların Var Olma Mücadelesi, Yusuf Mehonyiç ve Hüseyin Boşkoviç'e Dair Gerçekler), Sarajevo 1999.

³⁸ Yılmaz, “Karadağ'ın Bağımsızlığı ...”, a.g.s.

³⁹ Gigović, “Geopolitički i geostratejijski...”, s. 120.

sosyo-kültürel yapısı ve eğitim düzeyi de gerilemiştir.⁴⁰ Halkının geçimini temin etmekte zorlanan Sancak, 1941 yılında Alman ve İtalyan askerî kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Faşistlerle işbirliği yapan Draža Mihajlović ve bunun emrindeki Çetnikler (çeteciler), Bosna-Hersek ile Sancak'taki Boşnakları katlederek etnik temizlik yapmışlardır. Fakat sonradan komünizmi benimsemeyenler de bu sefer “partizanlar” tarafından katledilmişlerdir.⁴¹ Önemli jeopolitik-jeostratejik konumundan dolayı bu bölgeye Almanlar, İtalyanlar ve bunların işbirlikçileri hâkim olmak istemişlerdir. Dolayısıyla bu faşist güçler ile batı devletleriyle Rusya'nın desteklediği komünistler arasında çok çetin bir mücadele sürdürülmüştür. Bu sebeple Sancak, Yugoslavya sınırları içinde savaşın en ağır ve en kanlı geçtiği, hatta halkının katliâmlara uğradığı bir bölge olmuştur.⁴² Nitekim 1940-1945 yılları arasında Sancak'ta 15 bin sivil Boşnak'ın katledildiği öne sürülmektedir.⁴³

II. Dünya Savaşı sırasında, Boşnak, Arnavut ve Türkleri yanlarına çekebilmek amacıyla Josip Broz Tito, Sancak'taki Müslümanlara özerklik tanınacağına dair söz vermiştir. Hatta 1943 yılında **AVNOJ (Anti Faşist Halk Kurtuluş Konseyi)** tarafından Sancak'a özerklik tanındığı açıklanmıştır.⁴⁴ Bunun üzerine **Komunistička Partija Jugoslavije - KPJ (Yugoslavya Komünist Partisi)** ve **Narodnooslobodilački Rat - NOR (Millî Kurtuluş Harbi)** yönetimi, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı tarafından kaldırılmış olan Sancak tabirini, yeniden bölgenin resmî adı olarak kullanmaya başlamıştır. Aynı zamanda 1943 yılında Bijelo Polje (Akova), Pljevlja (Taşlıca), Priboj, Mileševa, Nova Varoš, Sjenica (Seniçe), Deževa ve Štavice belediyelerini içine alacak şekilde Sancak, partizanların “otonom bölgesi” olarak ilân edilmiştir. Bu alanlardaki idareyi en yüksek siyasî, yasama ve icracı organ olarak **Zemaljsko antifaşističko vijeće narodnog osloboğenja Sandžaka-ZAVNOS (Sancak'ın Vatanî Anti Faşist Halk Konseyi)** üstlenmiştir.⁴⁵ Fakat sonradan şovenist ve irredantist Sırplarla Karadağlıların yaptıkları baskılar ile Sancak Bölgesi'nin özerkliği

⁴⁰ Vasilije I. Zindović, “Naš agrarni zakon”, *Sancak*, No:1, Şubat 1932, s. 3; Vasilije Zindović, “Naš agrarni zakon”, *Sancak*, No: 27, 1 Ağustos 1933, s. 2; Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1191-2014)*, Dora Yayınları, Bursa 2016, s. 65.

⁴¹ Harun Crnovršanin, Nuro Sadiković, *Sinovi Sandžaka: Početak Drugog Svetskog Rata i Okupacija Sandžaka*, <http://www.sandjak.4t.com/photo3.html>, (Erişim: 18 Eylül 2001).

⁴² Gigović, “Geopolitički i geostratejijski...”, s. 120.

⁴³ Yılmaz, “Karadağ'ın Bağımsızlığı ...”, a.g.s.

⁴⁴ Türkoğlu, a.g.m., s. 66.

⁴⁵ Gigović, “Geopolitički i geostratejijski...”, s. 113, 120-121.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

engellenmiştir. Bu sebeple savaşın bitmesinden sonra 1945 yılında, ZAVNOS kaldırılmış ve Sancak yeniden Sırbistan ile Karadağ arasında 1913 sınırlarına göre taksim edilmiştir. Taksimattan sonra Sırplarla Karadağlılar, buralara Slav unsurlarını iskân ettirme ve Boşnaklarla Türkleri Türkiye'ye göç ettirme suretiyle Müslümanların lehine olan demografik nüfus yapısını da değiştirmeye çalışmışlardır. Böylece özerklik statüsünü tanımadıkları Sancak'ta, zamanla etnik ve dinî yapıda bazı değişiklikler yapmışlardır.⁴⁶

II. Dünya Savaşı ve sonrasında (komünizm döneminde) yapılan bütün baskılara rağmen, Sancaklı Müslümanlar, kendilerini Sırp veya Karadağlı olarak ifade etmeye yanaşmamışlardır. Örneğin, 1953 nüfus sayımına göre Müslümanların büyük çoğunluğu milliyetlerini “*Türk*” olarak yazdırmışlardır. Ancak resmî makamlardan çekinenler, kendilerini milliyeti belli olmayan “*Yugoslav*” olarak kaydetmişlerdir. 1961 sayımında aynı sayıdaki vatandaşlar kendi milliyetlerini yeniden Türk olarak beyan etmişlerdir. Bu Türk nüfusu ise ekseriyetle Yeni Pazar, Tutin, Sjenica (Seniçe), Prijepolje (Semipazar), Bijelo Polje (Akova) vd. kasaba ile şehirlerde hayatını sürdürmüştür.⁴⁷

4. Soğuk Savaş Sonrası Yaşanan Gelişmeler

1990'lı yılların hemen başında Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini yaşaması ve Doğu Bloku sisteminin yıkılması üzerine “Soğuk Savaş” dönemi sona ermiştir. Ancak Doğu Bloku'nda başlayan bu dalga, Yugoslavya'ya da ulaşmış ve buradaki etnik ve dinî unsurlar arasındaki mücadeleler şiddetlenerek ülkenin parçalanmasıyla sonuçlanan bir iç savaşa dönüşmüştür. Yugoslavya'daki iç savaş, özellikle Sırplarla Hırvatların saldırmasıyla çıkan Bosna Savaşı, hem çok kanlı olmuş, hem de Sancak'ı derinden sarsmıştır. Aynı zamanda Kosova'daki buhran ve savaş süresince Sırp, Sancaklı Müslümanlara yaptıkları siyasî, iktisadî, dinî ve ırkî baskılarla zulmü arttırmışlardır.

Eski Yugoslavya'da 1980'den itibaren kuvvetlenen milliyetçilik ve bağımsızlık akımları, 1990'dan sonra, Sancak'ta da tesirini göstermeye başlamıştır. Öyle ki 1990 yılında Yugoslavya'nın çok partili sisteme geçmesiyle birlikte, “Bütün Boşnakları birleştirme” maksadıyla faaliyete başlayan ve Saraybosna'da merkezi bulunan **Stranka Demokratske Akcije**

⁴⁶ “Sancak Bölgesi Özerklik...”, s. 36.

⁴⁷ Rudić, Stepic, *a.g.m.*, s. 8.

SDA (Demokratik Hareket Partisi)'nin şubesi, 29 Temmuz 1990'da Yeni Pazar'da kurulmuştur.⁴⁸ Böylece Sancaklıların ilk siyasî partisi teşkil edilmiştir. **Demokratik Hareket Partisi**, Boşnakların Osmanlı Türkleriyle kaynaşarak kazandığı tarihî, siyasî, sosyo-kültürel ve millî hüviyetini devamlı öne çıkarmış ve Sancak'ın Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki son mukavemet kalesi olduğunu vurgulamıştır. Millî nitelik taşıyan Demokratik Hareket Partisi'nin temel hedefi; Sancak'ın bütünlüğünü temin etmek, (kendi meclisini, hükümetini, güvenlik teşkilâtlarını oluşturarak kendi iktisadî ve eğitim politikalarını uygulayabilecek) tam özerklik statüsüne kavuşmak ve mümkünse Bosna'yla birleşmektir.⁴⁹ Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesiyle birlikte Boşnaklar, bölgedeki aşırı milliyetçi ve ırkçı Sırplarla Karadağlıların saldırılarına karşı korunabilmek, Müslümanların göçünü önleyerek kendi vatanlarında yaşamalarını temin edebilmek, bağımsızlık hareketlerini teşkilâtlandırabilmek ve mücadelelerini yürütebilmek gayesiyle 11 Mayıs 1991'de "**Skupština Muslimanskog nacionalnog vijeća Sandžaka**" **SMNVS-(Sancak Müslümanlarının Millî Meclisi Konseyi)** ve bunun en yüksek karar verme organı niteliğinde olan "**Genel Kurul**"u kurmuşlardır. Konsey Başkanlığı'na Sulejman Ugljanin getirilmiştir. SMNVS; BM, AGİT, AK gibi milletlerarası teşkilâtlarla ilişkiye geçmiştir. Aynı gayeyle (Süleyman Uglyanin'in başkanı olan) "**Muslimanska Demokratska Stranka**" (**Demokrat Müslümanlar Partisi**) ve Kasım Zoraniç'in başkanı bulunduğu "**Muslimanska Bošnjačka Organizacija**" (**Müslüman Boşnak Teşkilâtı**) da kurulmuştur. Sancakta kurulan bu önemli teşkilâtların amaç ve hedefleri; "*Bosna-Hersek'teki partilerle aynı olup, Müslüman Boşnakların her çeşit siyasî, iktisadî, sosyo-kültürel haklarını korumak ve bölgenin özerkliğe veya bağımsızlığa kavuşmasını sağlamaktır.*"⁵⁰

Yugoslavya'nın hızlı bir şekilde iç savaşa ve dağılma sürecine girmesi, Sancaklı Boşnakların özerklik umutlarını artırmıştır. SMNVS ve SDA Başkanı Sulejman Ugljanin, Mart 1991'de verdiği bir demeçte: "*Bir başka Yugoslavya cumhuriyeti daha ayrılırsa veya bölgedeki Müslüman*

⁴⁸ Türkoğlu, *a.g.m.*, s. 62; Yılmaz, "Sancak Parçalanıyor...", *a.g.s.* ; "Bölünmüş Bir Türk Diyarı: Sancak", *Rumeli Tuna Boyları*, S. 1, Temmuz-Ağustos 2008, s. 54; *Helsinki Committee for Human Rights in Serbia...*, s. 361.

⁴⁹ Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, İstanbul 1994, s. 206; *Helsinki Committee for Human Rights in Serbia...*, s. 362-364; Murat Yılmaz, *Sancak Drina'nın Öbür...*, s. 243.

⁵⁰ Rusmir Mahmutçehajić, *Bosnia and the Bosnian Muslims-Muslims in Sandzak*, Sarajevo 1991, s. 5-9; Murat Yılmaz, *Sancak Drina'nın Öbür Yakası*, İstanbul 2004, s. 154-155.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

halkın korunması zorunlu hâle gelirse, Sancak özerkliğini ilân edecektir"⁵¹ sözleriyle Boşnakların hedeflerini açıklamıştır. Nitekim Yugoslavya'da, etnik ve dinî unsurlar arasında cereyan eden hadiseler, federal cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilân etmeleri ve Sırpların uyguladıkları baskılar, Sancak'taki Müslümanların özerklik ilânı için referanduma gitme kararı almasında etkili olmuştur. Sırbistan'la Karadağ, sınırların değiştirilmesinin Yugoslavya Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle bu referandumu yasaklamışlardır. Buna rağmen 1990'dan sonra Sancak'ta, daha fazla siyasî haklar elde edebilmek ve Bosna'yla birleşebilmek amacıyla sürdürülen faaliyetler arttırılmıştır. Hatta "Sancak'ın Meclisi" görevini üstlenen "**Sancak Müslümanları Millî Meclisi Konseyi**" tarafından özerk bir idarenin kurulması gayesiyle 1991 yılında referandum düzenlenmiştir. Boşnaklar tarafından yapılan açıklamalara göre, 27 Ekim 1991'de sonuçlanan referanduma katılanların % 98.92'si veya bölge nüfusunun % 69.39'u otonom bir idarenin kurulması veya Bosna'yla birleşmesi yönünde evet oyu kullanmıştır.⁵² Bu suretle Sancak Müslümanları, Sırbistan'la Karadağ'dan ayrılarak, Bosna-Hersek'teki soydaşlarıyla birleşmek veya özerk bir yapıya kavuşmak istediklerini vurgulamışlardır.⁵³

1991-1992 yıllarında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti dağılma sürecini yaşamıştır. Bu süreçte Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Sırbistan ve Karadağ ise 27 Nisan 1992 tarihinde Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni kurduklarını açıklamışlardır.⁵⁴ Böylece Yeni Yugoslavya Federasyonu'nun, yani 3. Yugoslavya'nın bünyesinde Sırbistan'la Karadağ cumhuriyetleri, Kosova ile Voyvodina otonom bölgeleri ve Sancak Bölgesi kalmıştır. Sırbistan'la Karadağ, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni kurdukları aynı gün (27 Nisan 1992'de) yeni bir anayasayı kabul etmişler ve bu anayasayı idareleri altındaki bütün bölgelere uygulamaya başlamışlardır.⁵⁵ Müslüman

⁵¹ Yılmaz, "Sancak Meselesi ...", s. 154.

⁵² *Sandzak Muslims*, Muslim National Council of Sanjak, Novi Pazar 1993, s. 11, 15.

⁵³ "Yugoslavya: Sancak Bölgesi'ndeki Müslümanlar Özerklik İçin Oy Kullanıyorlar", *AP*, 25 Ekim 1991; "Yugoslavya-Sancak: Beş Müslüman Lider, Anayasaya Aykırı Davranmakla Suçlandı", *AFP*, 30 Ekim 1991. (Diğer bazı verilere göre referanduma halkın % 70.19'u katılmış ve bunlardan % 98.92'si özerklik yönünde oy kullanmıştır).

⁵⁴ Metin Kričić, *Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan ve Karadağ Örneği*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Levent Ürer, İstanbul 2007, s. 89; Murat Yılmaz, *Kosova*, İstanbul 2006, s. 59.

⁵⁵ Osman Karatay, "Karadağ'daki Siyasî Gelişmeler", *Balkanlar El Kitabı, Çağdaş Balkanlar*, Cilt II, Ankara 2007, s. 71.

Boşnaklara, 1974 Anayasası gereğince eski Yugoslavya devlet sistemi içinde “*Müslüman Millet*” statüsü tanınmıştır. Fakat 1992’de yürürlüğe giren yeni anayasa ve yeni devlet sistemi içinde “*millet*” yerine “*dini azınlık*” sayılmışlardır. Bu şekilde Müslümanların önceden sahip oldukları hakları dahi ellerinden alınmıştır.⁵⁶ 1991’de Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte, Sırbistan’ın resmî makamları, akademisyenleri, aydınları ve basını, Müslümanlara “*devletin kurucu milleti*” statüsünün verilmesine karşı gelmişlerdir. Hatta devletin bütün propaganda vasıtalarıyla Müslümanların “*İslâmlaştırılmış Slav ve Hristiyan kökenli*” olduklarına dair kampanyalar yürütmüşlerdir.⁵⁷ Sonraki yıllarda da Sırbistan’ın resmî yayın organları ve basını vasıtasıyla Boşnaklar için “*İslâmlaştırılmış Sırp halkı...*” tabiri kullanılmıştır. Örneğin:

“...Sırbistan ve Karadağ’da yaşayan Müslümanlar, İslâmlaştırılmış Sırplardır.”, “Kendilerini farklı milletler olarak ifade etmelerine rağmen Sancak’taki halk, (Ortodokslarla Müslümanlar) aynı etnik kökenden gelmektedirler. Onların hepsi Sırptır.”⁵⁸

“Sancak Bölgesindeki Sırplarla Müslümanların, Sırp milletinin Ortodoks ve Müslümanlığa mensup temsilcilerinin oldukları vurgulanmalıdır.”⁵⁹

“Sırp kanı ve özelliklerini taşıyan ve Sırpçayı konuşan Sancak halkı, iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan bir kısmı Müslüman iken diğerleri Ortodoks Hristiyandır. Birincileri Türk, ikincileri ise Sırp olarak isimlendirilmektedir... Hâlbuki Sırp soylu olan bu halk, aynı adet ve geleneklere, aynı hayat tarzına, aynı sosyal ve içtimaî yapıya, aynı yüz özellikleriyle irkî niteliklere...sahiptir. Fakat farklı dinlere mensuptur...”⁶⁰ şeklindeki propagandalarla gerçekleri gizlemeye, algı operasyonu yapmak suretiyle Boşnakları Sırp olduklarına ikna etmeye ve dünya kamuoyunu bu yönde yanıltmaya çalışmışlardır.

Sırp, Karadağlıların da Sırp olduklarını iddia etmişlerdir: “Ortodokslar kendilerini bazen Sırp, bazen ise Karadağlı olarak ifade

⁵⁶ Akgönenç-Mughisudin, “Bosna Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya”, s. 66.

⁵⁷ Nesrin Kenar, *Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya*, Ankara 2005, s. 257.

⁵⁸ Rudić, Stepić, a.g.m., s. 28.

⁵⁹ Rudić, Stepić, a.g.m., s. 9.

⁶⁰ Vlahović, a.g.m., s. 2.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

*etmişlerdir. Hâlbuki onlar aynı etnik halka, Sırp milletine mensuptur*⁶¹ sözleriyle bu görüşlerini de sıkça dile getirmişlerdir.

Sırplarla Karadağlıların teşkil ettiği Yugoslavya Hükümeti, Boşnakların bütün millî haklarını iptal etmenin yanı sıra, Sancak'taki demografik yapıyı da değiştirmeye karar vermiştir. Bu maksatla 1996 ve sonrasında Yugoslavya Hükümeti, Sırbistan'ın çeşitli yerlerinden 10 bin Sırbı Sancak'a nakletmiş ve bunlara ücretsiz (veya çok düşük bir bedel ile) araziler tahsis etmiştir.⁶² Söz konusu olumsuz gelişmeler karşısında Müslümanlar, yeni "Yugoslavya Federal Cumhuriyeti"ni tanımadıklarını açıklamışlar ve Mayıs ile Aralık 1992'de Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nde yapılan seçimleri boykot ederek oy kullanmamışlardır. Ayrıca; *Sancak'ın askerden arındırılmasını, bölgeye BM barış gücünün yerleştirilmesini, insan hakları ve etnik gruplarla ilgili Lahey kararlarındaki azınlık haklarına dair maddelerin kendilerine uygulanmasını talep etmişlerdir. Sırp liderler, "insan hakları" ile ilgili isteklerin sağlanacağını, ama "özel statüye" ilişkin herhangi bir belgenin bulunmadığını ve Sancak'ın Sırbistan'dan ayrılmasının kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir.*⁶³

27 Nisan 1992 tarihinde kurulan üçüncü Yugoslavya'nın anayasasında Sancak'a yer verilmemesi ve Boşnakların sadece "*dini azınlık*" olarak ifade edilmesi art niyetle atılan bir adımdır. Bunun maksadı ise Sancaklı Boşnakların varlığını inkâr ederek asimilasyona tabi tutmak ve milletlerarası kamuoyunda unutturmaktır. Bu konuda SMNVS ve SDA başkanı Sulejman Ugljanin; "*Biz Yugoslavya'da varız ama anayasada yokuz. Bu en büyük trajedimiz. Sancak'ta çoğunluktayız, ama Yugoslavya demirbaşında yokuz. Yarın bir malzeme kaybolduğunda bunu kimse fark etmeyecektir*"⁶⁴ sözleriyle Sancaklı Boşnakların varlığı ve geleceğiyle ilgili haklı endişelerini dile getirmiştir

1993 yılında da **Demokratik Hareket Partisi** ve **Sancak Müslümanları Millî Meclisi Konseyi**'nin,⁶⁵ yayınladığı "*Sancak Bölgesi'nde Kurulacak Özerkliğe Dair Memorandum (Muhtıra)*" ile;

⁶¹ Rudić, Stepic, *a.g.m.*, s. 2.

⁶² Yazar, *a.g.t.*, s. 104; Yılmaz, "Sancak Meselesi"..., s. 155-157; Yılmaz, "Karadağ'ın Bağımsızlığı...", *a.g.s.*

⁶³ Akgönenç-Mughisudin, *a.g.m.*, s. 66-67.

⁶⁴ Yılmaz, "Sancak Meselesi...", s. 158; Yılmaz, "Sancak Parçalanıyor...", *a.g.s.*

⁶⁵ Bu kuruluş 1993'ten sonra "**Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka**" (**Sancak Boşnakları Millî Konseyi**) adını almıştır.

*Sancak'a kendi mahallî hükümetini, meclisini, emniyet teşkilâtlarını vd. önemli kurum ile kuruluşlarını teşkil edebilme hakkının verilmesini ve Sırbistan ile Karadağ arasında taksim edilen Sancak Bölgesi'nin birleştirilmesini talep etmiştir.*⁶⁶ Millî Konsey'in, temel hak ve hürriyetlerini elde etme mücadelesini ise Sırbistan'la Karadağ çarpıtarak; "*Türkiye'nin Sancak Bölgesi'ni kendi güdümünde tek bir İslâmî siyasî alan hâline getirmek çabası*"⁶⁷ ve Sancak Boşnaklarını "*aşırı islâmcılık*", "*islâm fanatizmi*", "*islâm terörü*" ile suçlamışlardır. Bu propagandalarla birlikte baskılarını artırmışlar, özellikle 1993 yılında Demokratik Hareket Partisi'nden birçok üyeyi bölücülükle suçlayarak tutuklamışlar, insanları kaçırmışlar, cinayetler işlemişler, çok sayıda ev ile işyerini ateşe vermişlerdir. Helsinki İnsan Hakları Komitesi'nin raporuna göre, 1990 ile 1995 yılları arasında sebepsiz yere 34 Sancaklı Boşnak öldürülmüş, akıbeti öğrenilemeyen 100'den fazla insan kaçırmış, 105 gayrimenkul tahrip edilmiş, 27 Boşnak köyü etnik olarak temizlenmiştir.⁶⁸ 1992-1995 Bosna Savaşı süresince 15 binden fazla Sancaklı Boşnak soruşturmalara tabi tutulmuştur.⁶⁹ Sırplarla Karadağlıların uyguladıkları bu baskı, zulüm ve devlet teröründen dolayı 1990-2000 yılları arasında yani Bosna-Hersek ve Kosova savaşları sırasında, Sancak'tan 80.000 civarında Boşnak yurtlarından ayrılmak zorunda kalmıştır.⁷⁰

Tutuklama emri çıkarılınca Sancak'ın en etkili önderi Suleyman Ugljanin, ülkesini terk ederek geçici olarak Türkiye'ye sığınmıştır. O, 30 Eylül 1996'da Sancak'a geri dönmüştür ve 9 Kasım 1996'da yapılan seçimlerde Yugoslavya Federal Meclisi'ne girmeyi başarmıştır.⁷¹ Süleyman Uglyanin, Boşnaklara uygulanan devlet terörünün durdurulmadığı ve Boşnakların statüsünün çözüme kavuşturulmadığı sürece, Yugoslavya (Sırbistan-Karadağ) organlarının boykot edilmesi çağrısında bulunmuştur. Fakat şiddetli siyasî anlaşmazlıklardan dolayı Demokratik Hareket Partisi bölünmeye başlamış ve sadece 1995'te 5 yeni parti kurulmuştur.⁷² 2000'li yıllarda ise Sırbistan'la Karadağ'ın idaresindeki Sancak kesimlerinde,

⁶⁶ Kenar, *a.g.e.*, s. 258, Ek: 4; Gigović, "Geopolitički i geostrategijski ...", s. 123.

⁶⁷ Gigović, "Geopolitički i geostrategijski ...", s. 123.

⁶⁸ Türkoğlu, *a.g.m.*, s. 67-68; Yazar, *a.g.t.*, s. 106-107. Ancak bazı iddialara göre Sancak'a giren Sırp askerleri 8.000 civarında Müslümanı katletmiştir. (Bkz. Yılmaz. "Sancak Parçalanıyor...", *a.g.s.*).

⁶⁹ Yılmaz, "Karadağ'ın Bağımsızlığı ...", *a.g.s.*

⁷⁰ Yazar, *a.g.t.*, s. 90; Yılmaz, "Sancak Parçalanıyor...", *a.g.s.*; Yılmaz, "Karadağ'ın Bağımsızlığı ...", *a.g.s.*

⁷¹ Yılmaz, "Sancak Meselesi", *a.g.e.*, s. 156.

⁷² Yılmaz, "Sancak Parçalanıyor ..." , *a.g.s.*; Yılmaz, "Karadağ'ın Bağımsızlığı ..." , *a.g.s.*; Yazar, *a.g.t.*, s. 90.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Müslüman Boşnak partilerinin sayısı anormal bir şekilde artarak 22'ye (veya 25) çıkmıştır.⁷³ Bu siyasî partilerin, Sancak meselesinin çözümü, Sancak'ın statüsünün tespiti ve Boşnakların temel hak ve hürriyetlerinin belirlenmesi hususlarındaki görüş ve hedefleri geniş bir yelpazeyi oluşturmuştur. Öyle ki, mevcut bölünmüş durumu sürdürmeyi, özerklik elde etmeyi, Bosna'yla birleşmeyi, hatta Karadağ'ın veya Sırbistan'ın bünyesinde kalmayı savunanlar çıkmıştır.⁷⁴ Söz konusu durum, Boşnakların arasında birlik beraberliğin sağlanamadığını ve tam anlamıyla siyasî parçalanmanın meydana geldiğini göstermektedir. Bu ise öncelikle liderlerin şahsî ihtiraslarından ve Sırplarla Karadağlıların, Sancaklı Boşnakları bölmeye yönelik plânlarının etkili olmasından kaynaklanmaktadır.

Kosova Savaşı'nın şiddetlendiği 1998-1999 yıllarında, Milošević'in emriyle Sancak'a Yugoslavya silâhlı kuvvetlerinden çok sayıda birlik nakledilmiştir. Askerlerle emniyet güçleri yeniden Sancak'ta devlet terörünü şiddetlendirmişlerdir. Bu sebeple 1999 yılında Sancak'lı Boşnakların göçlerinde yeniden artış kaydedilmiştir. Sonraki yıllarda da Sırpların şiddet ve terörü devam etmiştir. 2005-2008 yıllarında Arnavutlar, Kosova'nın bağımsızlığını gündeme getirince Sancak'taki durum yeniden gerginleşmiştir. Siyasetçilerle medyanın yönlendirmesiyle Sırpalarda ırkçılıkla dinî (Hristiyanlık) fanatizm kontrol edilemez bir hâl almıştır. Sırbistan'ın her yerinde düzenlenen mitinglerde Müslümanların aleyhine sloganlar atılmış ve ilâhîler söylenmiştir. Bu arada Ortodoks Sırpalar, Boşnak halka saldırmış, Müslümanlara ait işyerleriyle evleri ve İslâm kültür eserlerini tahrip etmişlerdir. Nitekim 17 Mart 2004 tarihinde Belgrad'daki Bayraklı Camii ile Niş'teki İslam Aga Camii'ni yani Osmanlı döneminden kalan son 2 tarihi camiyi yakmışlardır. Novisad'ta da Sırpalar, Müslümanlara ait evlerle işyerlerini tahrip etmişlerdir. 2007-2008 yıllarında da camilere ve dinî yapılara saldırmaya devam etmişlerdir. Ancak 2008'den sonra saldırılar büyük ölçüde azalmıştır.⁷⁵

Sırpaların, Boşnakları asimilasyona ve yok etmeye yönelik şovenist ve irredantist politikalarına karşı Boşnak parti liderleri, aydınları ve Sancak Müftüsü Muamer Zukorlić direnmişlerdir. Özellikle Sancak Meşihati (Diyaneti) Başkanı ve Müslüman Boşnakların dinî lideri Müftü Muamer Zukorlić'in halk üzerindeki etkisi bazı parti başkanlarından bile fazla

⁷³ Yılmaz, *Sancak Drina'nın Öbür ...*, s. 254.

⁷⁴ "Bölünmüş Bir Türk Diyarı ...", s. 54.

⁷⁵ *Helsinki Committee for Human Rights in Serbia ...*, s. 361, 364, 373; "Son Camiyi Yaktılar", *Milliyet Gazetesi*, 19 Mart 2004.

olmuştur. O, Müslüman Boşnakların hak ve hürriyetlerini kazanmaları için kararlı bir şekilde mücadelesini sürdürmüştür. Sırlara göre Muamer Zukorlić, halka yaptığı konuşmalarda ve medyaya verdiği demeçlerde genelde: *Sırbistan Devleti ile Belgrad'taki siyasetçilerin yabancı işgalciler oldukları, Sancak'a özerkliğin verilmesi, Boşnaklara azınlık haklarının tanınması, Sırbistan'da dinî özgürlüklerin uygulanması, Sırların Srebrenitsa'da soykırım yaptığı, Sırbistan'daki Boşnakların birleşmesi* konularını gündeme getirmiştir. Ayrıca *Sırbistan istihbarat ve güvenlik servislerinin, bilhassa son 15 yıl içinde, Boşnakların birleşmesini, İslâmiyetin gelişmesini ve eğitim-öğretim sisteminin çağdaşlaşmasını önledikleri* gibi suçlamalarda bulunmuştur. Görüldüğü gibi Boşnakların millî menfaatlerini savunması sebebiyle Müftü, Sırbistan yönetimi, basını, hatta akademisyenleri tarafından “provokatörlük”, “fanatik islâmcılık”, “bölücülük”, “ajanlık” ile suçlanmıştır.⁷⁶

Sırbistan-Karadağ yönetimi tarafından uygulanan baskıcı idare tarzının devam etmesi karşısında, 19 Temmuz 1999'da SMNVS (Sancak Müslümanları Millî Meclisi Konseyi), *Boşnakların siyasî ve millî haklarının verilmesini, kendilerine Sırp ve Karadağlı vatandaşlar ile eşitliğin sağlanmasını* isteyen bir bildiri yayınlamak zorunda kalmıştır. Ayrıca hazırladığı bir muhtıra ile “*Sancak ve Bosna-Hersek'teki Boşnakların aynı millet oldukları, bu yüzden aralarında sosyo-kültürel, din, bilim, eğitim, ekonomi, ticaret vd. alanlarda işbirliğin sağlanmasının gerektiğini*” vurgulamıştır. Bu sebeplerden dolayı “*Sancak anayasasının hazırlanması, AGİT denetiminde seçimlerin yapılması, bölgeden Sırbistan ile Karadağ'ın askerî birliklerinin çekilmesi, Sancaklıların kendi hükümetini kurması, eğitim-öğretim ve iktisadî kalkınma plânlarını bağımsız bir şekilde yapabilmeleri*” vb. isteklerini öne sürmüştür.⁷⁷ Ancak bu istekler de Sırlarla Karadağlılar tarafından nazarı dikkate alınmamıştır.

Slobodan Milošević'in, 2000 yılında yapılan seçimi kaybetmesi ve “Sırbistan Demokratik Muhalefeti” tarafından iktidardan düşürülmesinden sonra,⁷⁸ Cumhurbaşkanı Vojislav Koštunica ile Sırp-Karadağ Hükümeti,

⁷⁶ Davor Marko, “Power Constellation(s), Symbolic Divisions and Media: Perception of Islam as a Personalized, ‘Minorized’ and Subordinated Part of Serbian Society”, *Us and Them, Symbolic Divisions in Western Balkan Societies*, (Ivan Spasić, Predrag Cvetičanin), University of Belgrade, The Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade 2013, s. 180-191.

⁷⁷ Türkoğlu, *a.g.m.*, s. 68-69.

⁷⁸ Erhan Türbedar, “Yugoslavya, Hırvatistan ve Bosna Hersek: Geçmişin Gölgesinde İşbirliği Arayışları”, *Stratejik Analiz*, S. 29, Eylül 2002, s. 35.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

Sancak'taki Boşnaklara karşı uygulanan plânlı, sistemli baskıları kaldırmış ve daha ılımlı bir politika takip etmeye başlamıştır. Bununla birlikte Sırplarla Karadağlılar, Sancak meselesinin çözümü için hiçbir somut adım atmamışlardır.⁷⁹ Milošević yerine geçen yeni başkan Vojislav Koštunica, daha ılımlı söylemlerde bulunmuştur. Ama uygulamada köklü bir değişikliğe yanaşmamıştır. Zaten o, 1974'te Kosova ve Voyvodina'ya otonominin verilmesine de karşı gelmiştir. Boşnaklar yeni başkanı, “*Kurt kalını değiştirebilir ama huyunu asla.*” şeklinde tarif etmişlerdir.⁸⁰

2003 yılında Sırbistan-Karadağ Devleti, Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur. Aynı zamanda AB'ye de tam üye olarak girmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Sırbistan-Karadağ Hükümeti sınırları dâhilindeki azınlıklarla ilgili düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda, AB müktesebatı uygulamaları gereğince, *Boşnakların millî kimliği tanınmış* ve **Müslüman** yerine **Boşnak** adının kullanılması kabul edilmiştir. Bu karar 21 Ocak 2003 tarihli Sırp-Karadağ basınında da açıklanmıştır.⁸¹ Avrupa Birliği'nin tavsiyeleri üzerine *okullarda eğitim-öğretim dili olarak Boşnakça'nın da kullanılması hakkı* tanınmıştır. Ama geçen 15 yıl içinde Boşnakların arzu ettikleri haklar uygulanmamıştır.⁸²

Batılıların yönlendirmesiyle Karadağlılar, Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilân etme yönünde ciddi çalışmalara başlamışlardır. Bu ise Sancak'ın ikiye bölünmesine sebep olacaktı. Belki de Sırbistan ile Karadağ arasında bir savaşın çıkmasına bile yol açabilecekti. Savaşın çıkması hâlinde ise, iki devletin cepheleri Müslüman halkın yaşadığı Sancak Bölgesi'nin arazisinde teşkil edilecekti. Bu sebeple Boşnakların mevcudiyeti yeniden tehdit altına girmiştir. Zaten küçük gruplar hâlinde Sırbistan yanlıları, Boşnakların nüfusun ekseriyetini oluşturduğu Akova (Bijelo Polje), Berane, Rožaje ve Taşlıca (Pljevlja)'da gösteriler düzenlemiş ve ellerindeki afişlerde “*Türk kanı içmeye var mısınız?*” vb. sloganlar yazarak tehdit edici bir tavır sergilemişlerdir.⁸³

Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılması durumunda, Sancak da bu iki devlet arasında taksim edilecek ve siyasî ile fizikî sınırlarla bölünecekti. Böyle bir durum ise, Boşnakların 1912 yılından itibaren Sancak'ın birleşmesi

⁷⁹ Türkoğlu, *a.g.m.*, s. 69.

⁸⁰ Yılmaz, “Karadağ'ın Bağımsızlığı ...”, *a.g.s.*

⁸¹ Yazar, *a.g.t.*, s. 111; Krlić, *a.g.t.*, s. 75.

⁸² Yılmaz, “Karadağ'ın Bağımsızlığı ...”, *a.g.s.*

⁸³ Karatay, *a.g.m.*, s. 67.

ve özerklik kazanması yönündeki mücadelelerine de darbe vuracaktı. Bu sebeple, Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılmasının oylanacağı referandumdan önce, 1 Nisan 2006 tarihinde Boşnak Millî Konseyi'nin organizasyonu çerçevesinde, Sancak Boşnakları Kongresi düzenlenmiştir. Burada Boşnaklar, yapılacak referandumda Karadağ'ın bağımsızlığını kazanması durumunda, nasıl bir yolu takip edeceklerini tartışmışlardır. 1.500 Sancaklı'nın katıldığı kongrede, “*Sancak'ın bir bütün hâlinde ve özerk bir statüye sahip olarak Sırbistan veya Karadağ'ın bünyesinde kalmasına dair halk oylamasının yapılmasına*” karar alınmıştır.⁸⁴ Ayrıca sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilerin yetkililerince imzalanan bir deklarasyon da yayınlanmıştır. Deklarasyonda şu hususlara yer verilmiştir:

*“Halkımıza sormadan hiçbir güç Sancak hakkında karar veremez. Sancak'ın bölünmesine asla müsaade etmeyeceğiz. Kim Sancak'ın bölünmesine rıza gösterirse o Sancak halkına ihanet etmiş olur. Bizler Sancak Boşnakları Kongresi olarak bu konuda referanduma gidilmesinin ve Sancak halkının vereceği karara göre hareket edilmesinin gerektiği görüşündeyiz. Sancak'ın bölünmemesi ve bir oldubittiye getirilmemesi için tüm demokratik ülke ve kuruluşları göreve çağırıyoruz.”*⁸⁵ Meydana gelen bu hassas siyasi gelişmeler karşısında Sancaklı Boşnakların en güçlü önderi ve Sancak Müslümanları Millî Meclis Konseyi Başkanı Sulejman Ugljanin: “*Biz demokratik bir Yugoslavya'dan yanayız. Sancak'ın Yugoslavya dâhilinde özerkliğe sahip olması için barışçı yollarla mücadele ediyoruz*”⁸⁶ diyerek Sancak'ın, iki devlet arasında bölünmeden, bir bütün hâlinde ve özerklik statüsünü kazanmış şekilde, demokrasiyle idare edilecek Yugoslavya'nın bünyesinde kalmasının Boşnakların faydasına olacağını söylemiştir. Bu hassas durum karşısında Sancak Meşihatı Başkanı ve Müslüman Boşnakların lideri Müftü Muamer Zukorlić de Sancak'ın bir bütün olarak korunmasına dair çağrıda bulunmuştur. O, Sırbistan'la Karadağ'ın ayrılmaları kaçınılmaz olursa, Sancak'ın yine bölünmeden ve bir bütün olarak Sırbistan'ın veya Karadağ'ın bünyesinde kalmasının gerektiğini vurgulayarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*On sene içinde iki büyük tehlike vardı. Bunlar savaş ve göçmen meseleleriydi. Bugün Milošević'in gitmesiyle bu iki tehlike ertelendi ve yerine yeni iki tehlike belirdi: Sancak'ın parçalanması ve*

⁸⁴ Yarar, *a.g.t.*, s. 120-122.

⁸⁵ Yılmaz, “Karadağ'ın Bağımsızlığı ...” *a.g.s.*

⁸⁶ Emir Türkoğlu, “Sancaklı Boşnakların Lideri Süleyman Uglyanin: Türkiye'den Destek Bekliyoruz”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 14, Haziran 2001, s. 120.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

*asimilasyon meselesi.*⁸⁷ Nitekim Sancak Meşihatı Başkanı Muamer Zukorlić, Sancak'ın parçalanacağı ve Boşnakların asimilasyona tabi tutulacakları yönündeki endişelerinde haklı çıkmıştır.

21 Mayıs 2006 tarihinde yapılan referandum sonucunda Karadağlılarla Boşnakların oylarıyla Karadağ Sırbistan'dan ayrılmıştır. Fakat aynı zamanda Sancak da Sırbistan'la Karadağ arasında yeniden ikiye bölünmüştür.

Osmanlı döneminde tarihî Sancak toprakları 24.000 km² olup daha geniş alana ve özerk bir yapıya sahiptir.⁸⁸ Fakat Sancak, Balkan Savaşları'nda işgal edilerek 7 Kasım 1913'te Sırbistan'la Karadağ arasında taksim edilmiş ve özerkliğini kaybetmiştir. Sancak Bölgesi'ne Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Yugoslavya Krallığı, Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti, Yugoslavya Federasyonu ve Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti dönemlerinde de özel bir statü verilmemiş veya özerklik tanınmamıştır.⁸⁹ Ancak parçalanmalar sonrası geriye kalmış olan 8.687 km²'lik Sancak, bir bütün hâlinde korunmuştur. Oysa 21 Mayıs 2006 tarihinde Karadağ'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, Sancak, özerkliğinin yanı sıra bütünlüğünü de kaybetmiştir. Çizilen yeni sınırlar ile 4.499 km²'yi kapsayan 6 belediye Sırbistan'ın idaresinde, 4.188 km²'lik ve 5 belediyeyi içine alan kısım Karadağ'ın bünyesinde kalmıştır. Böylece Boşnaklar; Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ olmak üzere üç ayrı devletin sınırları içinde kalarak birbirinden ve Makedonya, Kosova ile Arnavutluk'taki Türklerden, Arnavutlardan vd. Müslümanlardan koparılmışlardır. Sancak'ın bölünmesi sadece Boşnaklar için değil, bütün Balkan Müslümanları için büyük bir kayıp teşkil etmiştir. Nitekim 1995'te Bosna-Hersek'in üç bölgeye bölünmesi, 2006'da Sancak'ın ikiye ayrılması ve 2008'de ise Kosova'nın bağımsızlığını ilân etmesi ile Balkan coğrafyasında Türk ve İslâm dünyası ağır yaralar almıştır. Çünkü devlet sayılarıyla birlikte sınırlar artmış ve Türkler, Boşnaklar, Goralılar, Arnavutlar, Torbeşler vd. Müslümanlar ayrı devletlerin bünyelerinde kalmıştır. Haliyle çizilen yeni sınırlarla bunların siyasî, iktisadî, sosyo-kültürel ilişki ve irtibatları da büyük ölçüde kesilmiştir.

⁸⁷ Yılmaz, "Sancak Meselesi...", s. 159; Yılmaz, "Sancak Parçalanıyor...", *a.g.s.* (Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Murat Yılmaz, *Sancak Drina'nın Öbür Yakası*, İstanbul 2004).

⁸⁸ Yılmaz, "Sancak Meselesi...", s. 151.

⁸⁹ *Helsinki Committee for Human Rights...*, s. 362.

Sonuç

Sancak bölgesinde yaşayan Müslüman Boşnakların en büyük arzusu, 1912 yılından itibaren Sırbistan ve Karadağ'ın işgali altında bulunan vatanlarını kurtarıp bağımsız bir Sancak yönetimi altında birleştirmek olmuştur. Müslüman Boşnaklar, bu isteklerini hukukî ve siyasî açıdan desteklemek amacıyla Hırvatistan ile Bosna-Hersek'te yaşayan Sırlara tanınan azınlık statüsü ve verilen hakları örnek olarak göstermişlerdir. Bu konuda Suleyman Ugljanin şunları ifade etmiştir:

“...Biz başkalarının sahip olduğu şeyi istiyoruz. Dayton'da imzalanan anlaşma gereğince Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan Sırlar Bosna-Hersek'in bir parçasını oluşturdular. Ve kendilerine geniş bir özerklik verildi. Sancaklıların da benzer bir hak elde etmesi gerekir.”⁹⁰

Fakat büyük devletler, BM ve milletlerarası kuruluşların, Sancak'taki halka duydukları ilgi, (Bosna Savaşı'nın bitmesinden sonra) her geçen gün azalmıştır. Bosna-Hersek Boşnakları da Sırp ve Hırvatlarla olan meseleleri ile ihtilâflarını çözemedikleri için Sancak'taki soydaşlarına gerektiği kadar destek verememişlerdir. Bunlardan başka 350.000-400.000 civarında olan Sancaklı Boşnakların 22 (25) ayrı siyasî parti ile çeşitli gruplara bölünmesi, siyasî önderlerin anlaşamaması, bölük pörçük olan partilerin birleşmemesi ve Sancak'ın geleceği ile ilgili hedef ve takip edilecek politikalarda uzlaşılabilmesi gibi sebepler, Sancaklıların millî birlik ve beraberliğini zayıflatmış ve Sancak'ın yakın gelecekte özerklik kazanması veya Bosna-Hersek Boşnaklarıyla birleşmesini adeta imkânsız hâle getirmişlerdir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Sancak Bölgesi'ndeki halkın büyük bir çoğunluğu etnik, kültür, tarih ve millî duygu olarak Bosna-Hersek'teki Boşnakların güneydeki devamını oluşturmaktadır. Sancak ve Bosna'daki Boşnaklar aynı kökenden (Hun, Avar, Peçenek Türklerinden) gelmektedir. Dinleri İslâmiyet'tir, dilleri de Boşnakçadır. Yani aynı kültürel kimliğe sahip olup Türk-İslâm kültürü çerçevesinde gelişmişlerdir. Bu sebeple Sancaklı Boşnaklar, Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı Devleti'nin bünyesinde kalmak için mücadele etmişler, bölgenin işgal edildiği 1912 yılından itibaren ise Bosna'yla birleşmek veya özerklik elde etmek gayesini gütmüşler ve bu yönde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bosnalı Boşnaklar da Sancak'taki kardeşleriyle birleşmeyi her zaman arzu etmişler ve bu yönde girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat buna rağmen, Slavlar (Sırlarla Karadağlılar)

⁹⁰ Yılmaz, “Sancak Meselesi” ..., s. 157.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

tarafından, Sancak'ın Bosna'yla birleşmesi veya özerklik elde etmesi önlenmiştir. Zira Sırlar, Sancak'ı "*tarihî Raşka bölgesi ve Velika Srbija (Büyük Sırbistan) 'nın bir parçası*" olarak görmüşlerdir. Nitekim Sırbistan temel politikasını, "*Sırların yaşadığı her yer Sırbistan'dır*" ve "*Bütün Sırlar tek bir devlet bünyesinde birleştirilmelidir*" ülkü ve ideolojisine göre şekillendirmiş ve uygulamıştır. Ayrıca Sancak, Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'ne çıkış yolu üzerinde bulunmakta ve Sırbistan ile Karadağ'ı birbirine bağlamaktadır. Dolayısıyla Karadağ ve özellikle Sırbistan için büyük bir jeopolitik-jeostratejik öneme sahiptir. Bunların yanısıra Sırbistan, Sancak'ı bir koridor olarak kullanmak suretiyle Arnavutluk ve Kosova'ya ulaşmak imkânına sahiptir. Sırbistan, bölge üzerinde tam bir hâkimiyet sağlayabilmek için buranın demografik yapısını değiştirmek maksadını da gütmüştür. Bu yüzden Sancak'a bir taraftan Sırları iskân etmiş, diğer taraftan Boşnakları, Türkleri vd. Müslümanları göçe zorlamış, bunlar üzerinde her zaman baskı, zulüm, asimilasyon, katliâm, hatta soykırım yapmış ve Sancak ile ilgili katiyetle taviz vermeyecek tarzda politikalar takip etmiştir.

Sancak aynı zamanda Balkanlar'daki Türk, Arnavut, Goralı, Torbeş vd. Müslümanlar açısından da önemli bir bölgedir. Sancak, nüfusunun %45-50'ini Müslümanların teşkil ettiği Makedonya'yı, nüfusunun %90'ı Müslüman olan Kosova'yı ve nüfusunun %70'ini Müslümanların meydana getirdiği Arnavutluk'u Bosna-Hersek'e bağlayan bir köprü niteliğini taşımaktadır. Bu sebeple Arnavutlar da Sancak'ı önce Kosova'ya, sonradan kurmayı istedikleri Büyük Arnavutluk'a katmayı hedeflemişlerdir.

Türkiye de Balkanlar'la olan tarihî, sosyo-kültürel, dinî ve etnik bağlarından dolayı, kendisine düşen görev gereğince, soydaş ve dindaşlarının temel hak ve hürriyetlerini kazanma ve koruma yönünde diplomatik alanlarda yürüttüğü çaba ve verdiği desteği devam ettirecektir.

Haliyle emperyalist güçlerin menfaatleri ve Balkan devletleriyle milletlerinin belirledikleri yayılmacı hedefler ve bunları gerçekleştirmek üzere sürdürdükleri mücadeleler, meselenin henüz çözüme ulaşmasını engelleyerek Sancak'ın önümüzdeki yıllarda gerginliklere yol açabilecek bir ihtilafli bölge hâlinde kalmasına yol açmaktadır. Özetle Sancak üzerinde büyük devletlerin (Rusya, Amerika, Almanya vd. AB devletlerinin) kendi çıkarları doğrultusundaki müdahaleleri ile bölge milletlerinin, yani Sırlar, Karadağlılar ve Müslüman Boşnakların, ayrıca daha küçük bir aktör olan Arnavutların mücadelelerinin devam etmesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim NATO raporlarına göre Sancak, dünyanın 16. hassas ve ihtilafli bölgesidir.

İLKER ALP

Balkan Yarımadası'nda ise en çok çatışma ihtimali olan (Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya gibi) bölgelerin arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

AKGÖNENÇ-MUGHİSUDİN, Oya, “Bosna Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya”, *Silâhli Kuvvetler Dergisi*, Y. 112, S. 336, 15 Nisan 1993.

ALP, İlker, “Balkanlar ve Yugoslavya Olayları”, *Silâhli Kuvvetler Dergisi*, S. 332, Ankara Nisan 1992.

_____ “1990’larda Yugoslavya ve Bosna Hersek”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Ocak 2011.

ARMAOĞLU, Fahir H., *Siyasî Tarih 1789-1960*, Ankara 1975.

AVDIĆ, Hakija, *Položaj Muslimana u Sandžaku*, Sarajevo 1991.

BANDŽOVIĆ, Safet, *Iselavanje Muslimana Iz Sandžaka*, Sarajevo 1991.

BORA, Tanıl, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, İstanbul 1994.

Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992.

“Bölünmüş Bir Türk Diyarı: Sancak”, *Rumeli Tuna Boyları*, S. 1, Temmuz-Ağustos 2008.

ÇENGIĆ, Hajrudin, *Borba za Opstanak Bošnjaka u Sandžaku 1919-1929.g: Istina o Jusufu Mehonjiću i Huseinu Boškoviću*, Sarajevo 1999.

ÇETİN, Nurten, “I. Dünya Savaşı’na Giden Yolda Avusturya Macaristan İle Sırbistan İhtilafı”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 19, S. 1, Haziran 2017, s. 380-386.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, C. I, Ankara 1953.

GIGOVIĆ, Ljubomir, “Geopolitički i geostrategijski značaj Raške Oblasti”, *Sistem Odbrane-Vojno Delo*, C. 62, No: 1, Ministarstvo Odbrane Republike Srbije, Belgrad Bahar 2010.

_____, “Etnički Sastav Stanovništva Raške Oblasti”, *Časopis Arhiv*, Y. VIII, S. 1, Arhiv Yugoslavije, Belgrad 2011.

KARATAY, Osman, “Karadağ’daki Siyasî Gelişmeler”, *Balkanlar El Kitabı, Çağdaş Balkanlar*, C. II, Ankara 2007.

KENAR, Nesrin, *Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya*, Ankara 2005.

KRLIĆ, Metin, *Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan ve Karadağ Örneği*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Levent Ürer, İstanbul 2007.

MAHMUTÇEHAJIĆ, Rusmir, *Bosnia and the Bosnian Mulims-Muslims in Sandzak*, Sarayevu 1991.

MARKO, Davor, “Power Constellation(s), Symbolic Divisions and Media: Perception of Islam as a Personalized, ‘Minorized’ and Subordinated Part of Serbian Society”, *Us and Them, Symbolic Divisions in Western Balkan Societies*, (Ivan Spasić, Predrag Cvetičanin), University of Belgrade, The Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade 2013.

ÖZLEM, Kader, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayınları, Bursa 2016.

PETROVIĆ, Petar Z., *Raška antropogeografska proučavanja*, Etnografski Institut, SANU (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti), Belgrad 1984.

RUDIĆ, Vujadin, Milomir Stepic, “Ethnic Changes in the Raska Region”, *The Serbian Questions in the Balkans*, Belgrade, University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade 1995.

İLKER ALP

“Sancak Bölgesi Özerklik Mücadelesi Veriyor”, *Yeni Batı Trakya Dergisi*, Y. 9, S. 103, İstanbul Ekim 1991.

Sandzak Muslims, Muslim National Council of Sanjak, Novi Pazar 1993.

SELVER, Mustafa, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.

TÜRBEDAR, Erhan, “Yugoslavya, Hırvatistan ve Bosna Hersek: Geçmişin Gölgesinde İşbirliği Arayışları”, *Stratejik Analiz*, S. 29, Eylül 2002.

TÜRKOĞLU, Emir, “Geçmişten Günümüze Sancak Sorunu ve Sırp-Karadağ Anlaşmazlığının Boşnaklara Yansıması”, *Stratejik Analiz*, C. 2, S. 18, Ankara Ekim 2001.

_____, “Sancaklı Boşnakların Lideri Süleyman Uglyanın: Türkiye’den Destek Bekliyoruz”, *Stratejik Analiz*, C. 2, S. 14, Haziran 2001.

URHAN, Vahit Cemil, “Ayestafanos ve Berlin Sürecinde Karadağ’ın Bağımsızlığını Kazanması”, *Avrasya Etüdleri Balkanlar Özel Sayısı*, 50/2016-2.

VLAHOVIĆ, Petar, “Ethnic Processes in the Raška Region and the Ethnic Identity of the Muslims”, *The Serbian Questions in the Balkans*, University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade 1995.

YARAR, Ayşe, *Osmanlıdan Günümüze Sancak Bölgesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Fahrettin Tızlak, Isparta 2010.

YILMAZ, Murat, *Kosova*, İstanbul 2006.

_____, *Sancak Drina’nın Öbür Yakası*, İstanbul 2004.

_____, “Sancak Meselesi”, *Balkanlar El Kitabı, Çağdaş Balkanlar*, C. II, Ankara 2007.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

Elektronik Kaynaklar ve Gazeteler

“Bošnjaci u Srbiji”, <http://bosnjaci.wordpress.com/2013/08/21/popis-bosnjaka-u-zemljama-bivse-jugoslavije-statisticka-operacija-ili-statisticka-manipulacija>, (Erişim: 02.05.2017).

“Broj Bošnjaka u Sandžaku”, <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:412057-u-srbiji-zivi-145000-bosnjaka>, (Erişim: 02.05.2017).

CRNOVRŠANIN, Harun, Nuro Sadiković, *Sinovi Sandžaka: Početak Drugog Svetskog Rata i Okupacija Sandžaka*, <http://www.sandjak.4t.com/photo3.html>, (Erişim: 18 Eylül 2001).

Helsinki Committee For Human Rights in Serbia: Human Rights, Democracy and Violence, Annual Report: Serbia 2009, Beograd 2009, www.helsinki.org.rs/reports.html, (Erişim: 19.05.2017).

“Novi Pazar, Tutin, Sjenica”, *sandzaknews*: <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=43959>, (Erişim: 04.05.2017).

“Popis stanovništva domaćinstva i stanova 2011. u Republici Srbiji”, *Republički zavod za statistiku*, 30 Eylül 2011, <http://pod2.stat.gov.rs/ObljavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>, (Erişim: 02.05.2017).

“Sjeverni Sandžak na popisu 2011: Demografska analiza”, <http://sandzakpress.net/sjeverni-sandzak-na-popisu-2011demografska-analiza>, (Erişim: 02.05.2017).

“Son Camiyi Yaktılar”, *Milliyet Gazetesi*, 19 Mart 2004.

Table CG4. Population by ethnicity and mother tongue, population Census in Montenegro 2011, <https://www.monstat.org/eng/page.php?id=393&pageid=57>, (Erişim 2 Mayıs 2017).

Table CG5. Population by ethnicity and religion, Population Census in Montenegro 2011, <https://www.monstat.org/eng/page.php?id=393&pageid=57>, (Erişim: 2 Mayıs 2017).

İLKER ALP

“U oba dijela Sandžaka ukupno živi 228.448 Bošnjaka i oni čine 54% ukupno sandžačke populacije”, <http://www.camo.ch/sandzak.htm>, (Erişim: 02.05.2017).

YILMAZ, Murat, “Karadağ’ın Bağımsızlığı Sancak’ı Parçaladı!”, *Yarın Dergisi*, Haziran 2006, http://www.haber10.com/yazar/murat_yilmaz/mbluekaradagin_bagimsizligi_sancaki_parcaladimblue-18512, (Erişim: 15.05.2017).

_____, “Sancak Parçalanıyor mu?”, balkapazar.org/sancak_sorunu, (Erişim: 15.05.2017).

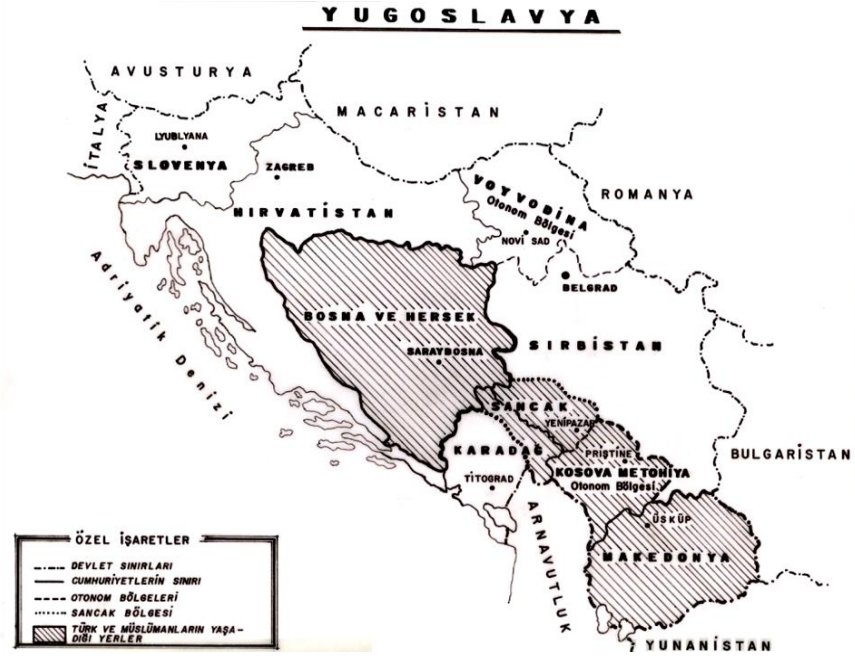
“Yugoslavya: Sancak Bölgesi’ndeki Müslümanlar Özerklik İçin Oy Kullanıyorlar”, *AP*, 25 Ekim 1991.

ZINDOVIĆ, Vasilije I., “Naš agrarni zakon”, *Sancak*, No:1, Şubat 1932.

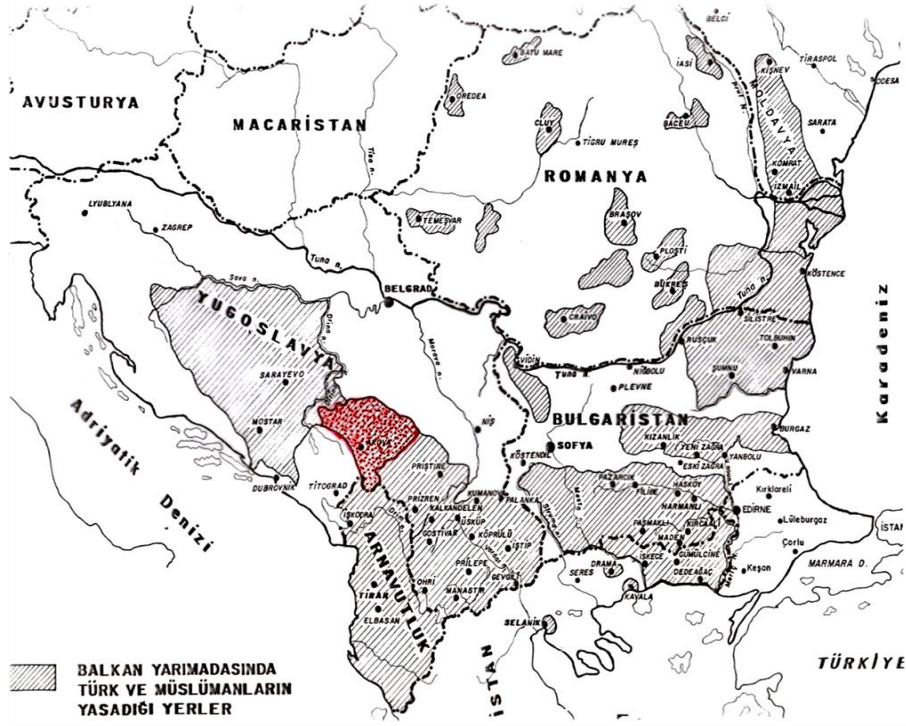
_____, “Naš agrarni zakon”, *Sancak*, No: 27, 1 Ağustos 1933.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

EKLER

EK 1: Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Türk ve diğer Müslümanların yaşadığı bölgeler Makedonya (%45-50), Kosova-Metohiya (%90), Sancak (%65-70) ve Bosna-Hersek (%49). (Harita 1990'da İlker ALP tarafından çizilmiştir).

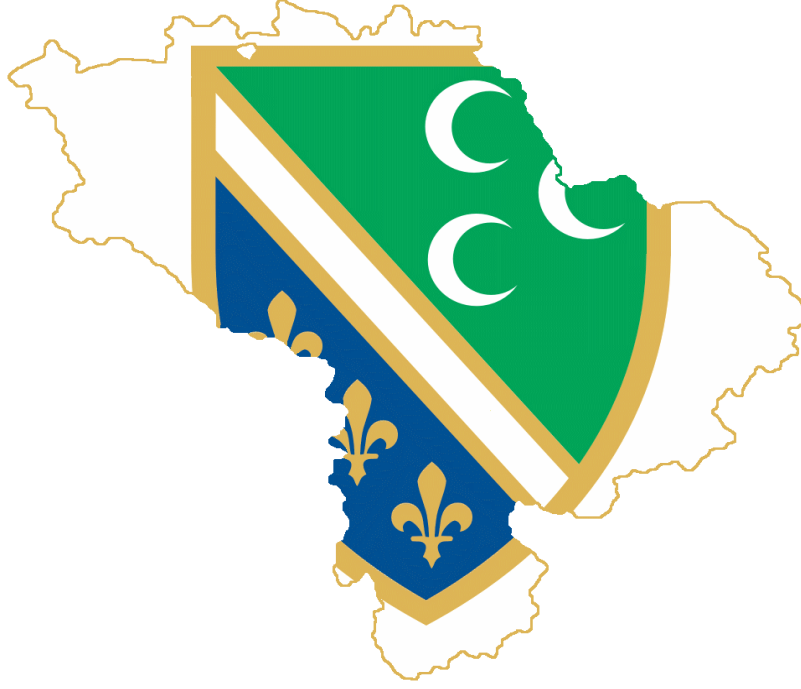
EK 2: Balkanlarda Türklere diğer Müslümanların çoğunluk veya azınlık olarak yaşadığı yerler: Batı Trakya %30-35, Bulgaristan %30-35, Makedonya %45-50, Arnavutluk %70, Kosova %90, Sancak %65-70, Bosna-Hersek %49. (Harita 1990'da İlker ALP tarafından çizilmiştir).

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK'TAKİ GELİŞMELERE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

EK 3: Üç Hilâl şeklindeki Sancak Amblemi. <http://www.bosna/hersek.ba/tarih-boyunca-sancakin-statusu/>, (Erişim: 07.10.2017).

İLKER ALP

EK 4: Sırbistan ile Karadağ arasında bölgenin bölünmüşlüğünü vurgulayan, Sancak bölgesinin coğrafi sınırları üzerinde yer alan Sancak amblemi. <https://bosnjaci.net/prilog.php?pid=57408>, (Erişim: 07.10.2017).